

Nagy Konstantin keresztény állama

HAVAS LÁSZLÓ

1939-ben született Budapesten. Klasszika-filológus, a Debreceni Egyetem professor emeritusa, az MTA Klasszika-Filológiai Tudományos Bizottságának tagja, a Neolatin Albizottság elnöke.

A Kr. u. 3. század hosszú távú válságot hozott a Római Birodalom számára. Ezt a barbárok támadásai mellett felkelések és polgárháborúk is jelezték, előmozdítva a hatalom széttzilálódását, ami együtt járt a császár jelképértékű egységformáló pozíciójának megrendülésével. Ezért a 3/4. század fordulóján a császárok megpróbálták megerősíteni a *princepsi* tekintélyt. Így szembekerültek a kereszténységgel, amely kezdettől megkérdőjelezte az uralkodó kultuszát. A keresztények üldözése Diocletianus *tetrarchiája* alatt érte el a csúcspontját, amikor 303–304-ben egymás után négy *edictum* is kiadásra került ellenük.

Hamarosan világhossá vált, hogy az új vallás üldözése és az ősi hagyományok erőltetése aligha hozhat tartós eredményeket. Ez már 311-ben Galerius is meghátrálásra kényszerítette, aki addig az üldözések legfőbb szellemi mozgatója volt a *tetrarchián* belül. Minden azt jelzi, hogy a kereszténység nélkül immár lehetetlen volt a birodalom tartós stabilizálása. Ezt mérte fel helyesen a 306-ban *Augustusszá* kikiáltott Constantinus.¹ Ő ugyanis a pogány újjászületési eszmék jegyében az új *ludi saeculares* megünneplésére készülő Maxentiusszal szemben, aki még korán elhunyt fiának is a Romulus nevet adta, inkább abba vetette hitét, hogy valójában az új Isten az, aki képes a birodalom többségét összefogni egy új társadalmi megbékélés szellemében a közös érdekében.

Mivel korábban Constantinus határozottan szimpatizált mind az Apollo-vallással, mind a *Sol invictus* kultusszal, amelyeknek szintén volt egyfajta megváltó üzenete, ezért sokáig úgy gondolták, hogy őt pusztán politikai érdek vezette, amikor 312-ben mégis a kereszt jegyében ütközött meg a *pons Milvius*nál riválisával, Maxentiusszal. Az ellene fellépő Constantinus valójában nem csupán a hagyományos római uralkodó következetes hatalomgyakorlásának kívánt eleget tenni, képviselve *pontifex maximusi* szerepkörének elvárásait is, hanem egyúttal igazi keresztény küldetéstudatról is tanúságot tett, ahogy arról megannyi intézkedése egyértelműen árulkodik.² Bár nem adta fel tradicionális *princepsi* funkcióit, s szinte halála pillanatáig meg sem keresztelkedett,³ missziós tudata mégis egyértelmű. Eusebius így joggal állítja, hogy Constantinus magát *famulus Deiként* fogta fel, aki igazi isteni inspiráció jegyében cselekedett, miként arról közismert víziója tanúskodott a leginkább (VC, 1, 5; 6; 11). Mindez személyét az isteni gondviselés tárgyaként is felmutatta, aki szinte az ótestamentumi Mózes módjára vállalta azt a világtörténeti küldetést, hogy népét kivezesse a rabságból. Így kalauzolta el a rábízottakat az igaz Isten segítségével az ígért földjére.

¹Az adott időszakhoz átfogó jelleggel lásd Noel Lenski (szerk.): *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. University Press, Cambridge, 2006, 469.

²E felfogásnak mindmáig egyik legkiválóbb, maradandónak bizonyuló képviselője Andrew Alföldi: *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*. Clarendon Press, Oxford, 1948, 140.

³Lásd például Paul Keresztes: *The Phenomenon of Constantine the Great's Conversion*. Augustinianum, August 1987, 85–100, mindazonáltal igazi *metanoián* ment keresztül, vö. például Barbara S. Rodgers: *The Metamorphosis of Constantine*. The

Ennek alapján természetesen adódott a korabeli keresztény irodalomban az az értelmezés, hogy amikor 312. október 28-án a Krisztus keresztjét idéző *labarum* oltalmában Constantinus csapatai beleveszejtették Maxentius hadait a Tiberis hullámaiba, ezzel voltaképpen az a csoda ismétlődött meg, mint amikor az Úr rázúdította a Vörös-tenger vizét a kiválasztott népet üldöző fáraó seregére. Eusebius tudatosan mutatta be a diadalmas császár bevonulását Rómába akképpen, mint ahogy egykor Mózeszt köszöntötték a megmenekült zsidók, csak most a római katonák éltették hasonló szavakkal *imperatorukat*. A Rómába bevonuló hadvezért itt az emberek úgy köszöntötték, mint akit Isten vezetett, s a győzelmet is ő adta meg neki. Így az egész lakosság, szenátorok, lovagok, férfiak, nők és gyermekek a szolgaságtól megszabadítóként fejezték ki előtte örömeiket. Őt tekintették megmentőjüknek, aki azonban vallásosságában nem fuvalkodott fel, hanem a neki tulajdonítani kívánt dicsőséget visszaszármasztotta Istennek, mint akinek keze vigyázott Róma győzelmére és szabadságára (VC, 1, 39).

A kereszténység zászlaja alatt fellépő Nagy Konstantin tehát végül is azt szándékozott megvalósítani, amit egykor már Romulus megelőlegezni látszott, hogy azután ezt a boldogságot a már Vergilius által is megjövendölt Krisztus gyermek vigye teljesedésbe, miként ezt 325-ben maga a császár fejtette ki a Nikaiai zsinat előtt, kiemelve ebben saját közvetítő szerepét mint Isten szolgáját. Eusebius ennek a boldogságnak az eláradását kívánta megörökíteni a császárról készített életrajzában, amelyben azt tartotta a legfőbb feladatának, hogy hangsúlyozza: főleg a nyugati népek voltak azok, akik Nagy Konstantint az Ég ajándékának tartották, hiszen virágzóvá tette a birodalmat (VC, 1, 41).

**A közjó szolgálata
mint legfőbb cél**

Mindez tökéletesen egybecsengett magának a Constantius Chlorus halála után *Augustusszá* kikiáltott új *imperatornak* meggyőződésével saját küldetéséről. 313 tavaszán ugyanis a „Mediolanumi *edictum*-ban” a köz haszna és java áll a középpontban. Ekképp fogalmazott ugyanis új uralkodótársával együtt: „Amikor (...) Mediolanumba érkezünk és mindent fontolóra vettünk, ami a köz hasznára és javára szolgál, több dologgal kapcsolatban, melyekről úgy tűnt, hogy mindenkinek hasznára válnak, akképp döntöttünk, hogy (...) olyan rendeleteket bocsátunk ki, amelyek biztosítják az istenség iránti tiszteletet és imádást, azaz hogy megadjuk a keresztényeknek és mindenkinek a szabad választást, hogy azon vallást kövesse, amelyiket akarja, úgyhogy bármelyik istenség vagy mennyei hatalom jóakarattal lehessen irántunk és mindenki iránt, aki hatalmunk alatt él.” (Lact., m. p., 48, 2.)

Vagyis Konstantinnak, aki nyilván diktált a másik félnek, Liciniusnak, a közjó szolgálata volt a legfőbb célja, s ehhez az istenség kedvező jóindulatát kívánta biztosítani, első helyen említve a keresztényeket. Mindez egyértelműen tanúsítja a császár elkötelezettségét egy olyan általános társadalmi békesség törvénybe iktatására, amely élvezzi az istenség támogatását, és pedig úgy, ahogy azt mind az ősi

⁴Milton V. Anastos: *The Edict of Milan (313). A Defence of its Traditional Authorship and Designation*. Revue des études byzantines, tome 25, 1967, 13–41. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rebyz_0766-5598_1967_num_25_1_1383 [2013.01.19.]; lásd még Linda J. Hall: *Cicero's insinctu divino and Constantine's insinctu divinitatis: The Evidence of the Arch of Constantine for the Senatorial View of the 'Vision' of Constantine*. Journal of Early Christian Studies, 1998/4, 647–671.

⁵Vö. például Thomas A. J. McGinn: *The social policy of Emperor Constantine in Codex Theodosianus* 4, 6, 3. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 67, 1999, 57–73.

⁶Garth Fowden: *Constantine's Porphyry Column: The Earliest Literary Allusion*. Journal of Roman Studies, November 1991, 119–131.

⁷Vö. például Cyril Mango: *Le développement urbain de Constantinople (IV^e–VII^e siècles)*. De Boccard, Paris, 1985.

⁸Lásd róla Hans A. Helena Pohlsander:

aranykor mítoszok, mind pedig a bibliai apokaliptikus irodalom ki-látásba helyezték. Ez azonban úgy történt, hogy az istenség általánosságban történő megjelölésével a birodalom nagy részét alkotó másvallásúakat se riasszák el, vagy akár lázítsák fel. Mindez tökéletesen összhangban állt az ismert római Nagy Konstantin diadalív feliratával, amely szintén a közügyet (*rem publicam*) hangsúlyozta, emögött pedig az isteni inspirációt ismerte el döntő tényezőként.⁴

A lényegében keresztény küldetés teljesítése mutatkozott meg Konstantin ama törvényhozásában is, amely az addigi erősen arisztokratikus római jogrend helyébe egy páli megalapozású, szélesebb szociális bázisra épülő szabályzatot igyekezett meghonosítani. Így vált az intézkedések részévé a szegényekről, az özvegyekről és árvákról, valamint az örökséggel nem rendelkezőkről való gondoskodás (vö. CTh, 1, 16, 7 = brev., 1, 6, 1; 1, 22, 2 = brev., 1, 9, 2), de még a rabszolgákkal való törődés is (CTh, 9, 12, 2 és 2, 25, 1).⁵ Ami azonban talán a legdöntőbb: kiemelt jelentőségre tett szert az állam nagy rendjein belül a kollektív felelősség kifejllesztése. Ez pedig abban a császárságban csúcsozott ki, aki lélek szerint érdemelte ki Isten dicséretét, mint akaratának földi képviselője, aki itt a földön *Christus iudex* szerepét öltötte magára (CTh, 9, 1, 14). Eusebius egyértelműen azt állítja, hogy Isten maga választotta ki az uralkodót a bűnök megfékezésére (VC, 2, 28), aki a közellenség felett aratott győzelem után olyan képet helyeztetett el palotája előtt, amely őt ilyen helyzetben mutatta meg. Feje felett az üdvhozó kereszt jele látszott, lába alatt pedig a lándzsákkal átszúrt sárkány vagy kígyó hevert holtan. Ez a bemutatás az utóbbi elemet illetően teljesen megfelelt annak a jövendölésnek, amelyet Izajás próféta (Iz 26–27) adott az ítélkező Úrról (VC, 3, 3). Ez az ábrázolás ugyan nem maradt fent, ámde az eleven Napként a földnek az isteni békét közvetítő helytartó alakja meggyőzően rekonstruálható.⁶

Mindennek lényegi újdonságát a császár egyértelműen igyekezett kihangsúlyozni, különösképpen az új birodalmi központ kiépítésével,⁷ amelynek kötődését az új hithez megannyi tény támasztotta alá. Az új város új népességének szüksége volt új templomokra, s a hagyomány szerint rövid idő alatt meg is épült mintegy 30 keresztény templom, amelyek jelentős hányadának eredetét magára Konstantinra vezették vissza, kettő kivételével, amelyet Szent Ilonának,⁸ a császár anyjának szokás tulajdonítani. Sókratés szerint Konstantin először is helyreállította Szent Eiréné korábbi, még a régi Byzantionban emelt templomát, s ő volt az, aki megkezdte a Hagia Sophia és a Szent Apostolok templomainak első munkálatait. Neki tulajdonították még a Szent István-szentély és a császári palota Szent Apostolok templomának létrehozását is.

Ugyanakkor ez mégsem jelentette az addigi Róma megtagadását. Az új székhely a régi egyfajta hasonmása is kívánt lenni, főleg ami az államiság jelképeit illeti a városalapítástól kezdve egészen az *imperium* monumentális megjelenéséig a hatalmas palotaépületekben. Nagy Konstantin nem csupán a római Palatium mintájára

Új ünnepi szokások

hozta létre a császári palotát az új birodalmi székhelyen, hanem a római *Circus Maximus* nyomán azt a *Hippodromost* is, ahol évente megrendezték a *Lupercaliat*. Ezen a római tavaszi megtisztító szertartás mintájára annak a *Lupercal*nak is tisztelettel adóztak, ahol Róma alapítási mítosza szerint az *Urbs conditor*át, Romulust bátyjával, Remusszal együtt felnevelték. S történt ez akár a *lupa* tejével, akár a barlang tiszta forrásvizével, de mindenesetre egy Faustus nevű pástor felügyeletével. Ma már biztosan tudjuk, hogy ez a valamikori ősi római kultuszhely szervesen beépült a keresztény császárság udvari életébe a legszemélyesebb családi szinten is.

Már Augustus ráépítette a *nymphaeum*má átalakított *Lupercal*ra a fényhozó Apollón templomában kicsúcsosodó palotáját, amelyben a *Circus Maximus*ban helyet foglaló római nép mintegy császára kultikus lakóhelyét szemlélhette. Később Konstantin nővére, Anastasia a romulusi barlangot egy bazilikával építette egybe, hogy azután 326. december 25-én ebben a templomban ünnepeljék meg először a karácsonyt, amelyet tudatosan a Nap születésének időpontjára helyeztek. Róma püspökének, I. Sylvester pápának ez az intézkedése aligha történhetett volna meg Konstantin jóváhagyása nélkül. Ráadásul egy olyan kiemelkedő jelentőségű pillanatban, amikor az uralkodó az adott évben némi késéssel *Vicennalia*ját ünnepelve úgy vonult be Rómába, hogy közben több korábbi, úgynevezett pogány rituálét figyelmen kívül hagyott. Nem vonult fel ugyanis a Capitoliumra, s számos régebben ilyen alkalommal kapcsolatban előírt áldozatot sem mutatott be. Ez az eljárása a régi birodalmi központban nem találkozott a hagyományokhoz ragaszkodó lakosság rokonszenvével, úgyhogy Konstantin elhagyta Rómát, s Constantinopolisba ment, ahol 326. november 26-án a második Róma alapkövét helyezte el. Közben viszont a Tiberis parti Palatinuson már ott állt az új bazilika befejezve, ahol a császár távollétében, de nővére jelenlétében tartották meg a karácsonyi misét december 25-én. A gyermek Jézus így a korábban ezen a helyen tisztelt államalapító Romulus örökébe lépett. Ő lett a világ megmentője, akinek itt maradt földi képviselőjeként túnt fel a színen Nagy Konstantin családjával együtt, még ha maga az *imperator* személyesen nem volt is jelen. A császár az előző évben megnyílt Nikaiai zsinaton ennek jegyében már lándzsát tört a húsvét megünneplése mellett is. Azonban a krisztusi inkarnáció is érdeklődése középpontjában állt, mert most már az anyja által is tisztelettel övezett betlehemi barlangtemplom megkettőzésével végre tudta hajtani a Róma alapításával kapcsolatos Romulus-legenda későbbi világmeghódító krisztianizációját. Ennek eredményes római térhódításáról már a 4. század végén ott járó Hieronymus tanúskodik.⁹

Mindebből az derül ki, hogy Nagy Konstantin is számos kortársával együtt úgy járt el, ahogy azt később Szent Ágoston tanácsolta: a kereszténységnek a maga javára fel kell használnia az ellenfelei által szolgáltatott „arany és ezüst edényeket”, vagyis a már felhalmozott kulturális kincset (de doct. Christ., 3, 11). Ezzel egybevág a valami-

⁹Andrea Carandini: *La casa di Augusto: dai Lupercalia al Natale*. Editori Laterza, Roma – Bari, 2010, 112–119 (további gazdag irodalommal).

¹⁰Robert Schilling:
*Ce que le christianisme
doit à la Rome antique.*
Revue des études latines,
62, 1984, 301–325.

Bölcs toleranciapolitika

¹¹Jean Gaudemet:
*La législation religieuse
de Constantin.* Revue
d'histoire de l'Église de
France, Tome 33,
N° 122, 1947, 25–61.
[http://www.persee.fr/web/
revues/home/prescript/
article/rhef_0300-9505_
1947_num_33_122_
3034](http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rhef_0300-9505_1947_num_33_122_3034) [2013.01.19.]

A „kettős hatalom” elmélete

vel későbbi *Sacrarium Leonianum sive Veronense* (39, n. 292) tanácsa is, miszerint az egyháznak hálát kell adnia a mindenható és örök Istennek, amiért az apostolok jogszolgáltatását a római hatalom fellegvárában helyezte el, mert így mód van az evangéliumi igazságot a világ összes királyságában elterjeszteni. Ez ugyanis lehetővé teszi, hogy ez az üzenet az ő tanításuk révén az egész világon elterjedjen.¹⁰

Konstantin azonban nagyon ügyelt arra, hogy mindezt az örökéletűnek tekintett Római Birodalom felelős irányítójaként úgy vigye végbe, hogy a közérdeket biztosító állam egysége ne szenvedjen csorbát. Ezt a célt világosan kifejezésre juttatja több évtizeden keresztül folytatott valláspolitikája, amely ugyan alapvetően kereszténypárti, ám nem nyíltan pogány vagy zsidóellenes; legföljebb az eretnekek irányában bizonyul határozottan ellenségesnek, akkor is alapvetően államérdekből és a politikai bölcsesség jegyében, mert szemmel láthatólag egy nagyon is átgondolt egyensúlyi állapot kialakítására és fenntartására törekszik. Kétségtelen, hogy a keresztény papok kiváltságokat kapnak, de a pogányok ezt már régóta élvezték, a zsidó papságnak pedig már szintén régebbi időtől megvoltak a maga kiváltságai. Konstantin ugyan valóban védte a keresztény rabszolgákat zsidó gazdáikkal szemben, ám valójában ugyanez érvényesült a pogányok vonatkozásában is, akiknek kultuszait legfeljebb biztonsági okokból korlátozták. Tehát semmiképpen sem valamiféle közömbösség mutatkozott meg Nagy Konstantin vallási törvényhozásában, inkább egy olyan bölcs toleranciapolitika érvényesült, amely egyre inkább megmutatja a maga keresztény meggyőződését, de igyekszik elkerülni a más nézetek képviselőinek szembefordítását az államhatalommal.¹¹

Mindezt úgy összegezzük, főként Eusebius tolmácsolásában: a Kr. u. 312-ben Krisztus jegyében diadalt arató Konstantin a biblikus-keresztény tanításra alapozva és az egyház támogatását élvezve, de az antik római hagyományokat is kamatoztatva a *vicarius Dei* vagy *Christi* politikai-teológiai koncepcióját valósította meg uralma során. S tette ezt úgy, hogy az egyetemes zsinatok összehívásával még a helyesnek minősülő szent diszciplínát is meghatározta.

Ehhez képest igazán mély változást elméleti síkon Gelasius pápa hozott, aki 495-ben Rómában hívott össze zsinatot. Ezen üdvözölték először úgy a pápát, mint Krisztus földi helytartóját. A császárhoz intézett levelében ugyanakkor először fogalmazta meg átgondolt formában az úgynevezett „két kard” vagy „kettős hatalom” elméletét, amely szerint Isten e földön lelki és világi hatalmat hozott létre, s az előbbi a pápának, az utóbbit az *imperator*nak adta. Mivel pedig a lélek az örök, ezért ez a hatalom élvez elsőbbséget a világi uralommal szemben. Nyugat-Európában fokozatosan ez a felfogás vált uralkodóvá egészen a Német-Római Szent Birodalom létrejöttéig.

Közben csak Nagy Károly jelentett kivételt, aki 800-ban a pápával császárrá is koronáztatta magát, de már előzőleg is mind erőteljesebben beavatkozott a vallási ügyekbe. Ezt az irányvonalat később a Száli dinasztia újította fel és erősítette meg, főleg a képzőművészet

segítségével. Erről tanúskodik a Liuthar-*evangeliarium*, ahol III. Ottó úgy jelenik meg, mint *Christus Pantocrator*, aki Isten kezének oltalmában, az evangéliumok szellemében gyakorolja a hatalmat a hierarchikusan elrendezett országa felett, lábával tiporva el a Gonoszt. Ez a felfogás azonban az uralkodó szájába adott atyai tanításként fejedelemtükör formájában nem tűnik fel.

Intelmek

Nyugat- és Közép-Európában a Kr. u. 1. ezredforduló előtt és után századokon át az egyetlen igazi uralkodói tükör, amely valóban az apai oktatást közvetíti a fiúnak, a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* (*Libellus*). S ebben ráadásul nem csupán az atyai intésről van szó a megszokott egyházi *paraenesis* helyett, hanem arról is, hogy a *Libellus*ban félreérthetetlenül a *vicarius Dei* elmélete fogalmazódik újra, úgy, ahogy az jelen van a Nagy Konstantin- és a Nagy Károly-, valamint az I. Ottó-féle gyakorlatban, illetve a Liuthar-*evangeliarium*ban. A magyar király is szakít tehát a gelasiusi tanítással, amikor már az *Intelmek* indításakor kijelenti, hogy az Isten által teremtett világban a hatalom át lett engedve azoknak, akik a papkirály, Salamon példájára az isteni bölcsességet követik. István tanítása is ezt közvetíti fiának. Ilyen módon tehát az idősödő király intelmei mintegy a *vicarius Dei* szájából hangzanak el, aki ennél fogva gyermekét a hitre is tanítja mint az isteni parancs egyenes közvetítője (I, 1–3). Az utód pedig akkor jár a helyes úton, ha ezt az atyai hitbéli oktatást követi, mert ez jelent egyet a királyi koronának történő tiszteletadással mind az egyházi, mind a világi hierarchia részéről. Ez biztosítja a hatalomnak egyik birodalomról a másikra történő átruházási folyamatába bekapcsolódó országok működését is. Ezek már korábban valamiféle történelmi küldetéssel bírtak, s ezért kell azok uralkodóinak példáját követni. Ennek jegyében szerette volna István fiát ugyanúgy *Augustus*nak tudni, ahogy ez a cím a római császárok, köztük Nagy Konstantin, majd pedig a „frankok királya”, Nagy Károly után a Szent Birodalom uralkodóit is megillette mint olyanokat, akik az egykori *imperium Romanum* jogutódai (II, 4).

Világpolitikai küldetés

A hazai hagyománnyal ellentétben nem vetném el tehát a német kutatásban magát mindmáig tartó, bár csak elég késői forrásadattal alátámasztott nézetet, miszerint István a bajor uralkodóházzal Gizella révén való rokonsága kapcsán még olyan elképzeléssel is kacérkodott, hogy valamikor fia akár a Német-Római Szent Birodalom ura is lehet. Ilyen módon pedig megfelelő kontextusba illeszthető az *Intelmek*ben felvázolt teokratikus királyság, amelynek alapelveit az államalapító magyar király örökül szerette volna hagyni gyermekére, de olyan módon, hogy a *Libellus* szövege külföldön is ismert legyen. Ez a sajátos tény jól megindokolja azt a különösnek látszó körülményt, hogy a magyar király gondolatait germán földön — úgy tűnik — alaposabban ismerik a korai időkben, mint Magyarországon. Hogy a magyar királynak mennyire szívügye volt ez a fiának szánt világpolitikai küldetés, azt már az is alátámasztja, hogy személyes tanításként bízta rá várható utódjára gondolatait mint *vicarius Dei* vagy *Christi*. Ezt az oktatói feladatot

nem bízta tehát az egyházra, amelynek a pápa révén legfőljebb a *benedictio*t kell megadnia a patriarchális alapon megszülető döntéshez, amely meggyőződése szerint valójában *nutu Dei* történik.

A koronázási palást

Ez az istváni elképzelés nemcsak az *Intelmek* történeti és szellemi-irodalmi kontextusban való vizsgálatából bontakozik ki, hanem egy másik kortárs képzőművészeti természetű dokumentum is alátámasztja: az 1031-es székesfehérvári *casula*, vagyis a későbbi koronázási palást. Ennek a nagyszerű alkotásnak a szimbolikája igen közel áll a már fentebb érintett Liuthar-féle *evangeliarium*hoz, ahol III. Ottó mint *vicarius Christi* jelenik meg. A székesfehérvári *casulán* azonban, amely bizánci szálakból készült, ám művészetiileg a nyugati hagyományhoz is kapcsolódott, nem István tűnik fel ebben a pózban, hanem maga Krisztus jelenik meg a kereszten, felül *Christus victorként*, középen pedig *Christus rexként*. Már Tóth Endre kimutatta, hogy itt a koronázáskor énekelt *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*ra történik célzás.¹² Ilyen jellegű utalást lát a koronázási paláston is, csak azt teszi szóvá, hogy itt az *imperator* külön ábrázolása elmaradt. Az ezzel kapcsolatos gondot úgy próbálja eloszlatni, hogy a második kép feltehetően egyúttal ezt a témát is megjeleníti, mert nem volt elegendő hely az *imperator* megjelenítéséhez is. Holott kézenfekvőbb lenne a kereszt legalján felbukkanó harmadik képre gondolni, amelyhez mégiscsak maradt szabad tér. Ez az ábrázolás valójában Szent Imre képe, mint lehetséges majdani *imperatoré*, aki II. Henrik keresztfiaként egykor elméletileg igényt formálhatott volna akár a császári trónra is. Ezáltal valamennyire megalapozott lehetett az a remény, hogy Isten akaratából ő lehet majd az a *vicarius Dei*, aki mintegy Krisztusként *imperabit*, mint korábban III. Ottó.

¹²Tóth Endre:
István és Gizella
miseruhája.
Századok, 1997/1,
3–74.

A merész istváni elképzelés semmivé foszlása

A Szent István-i *Intelmek* mint királytükör háttérében talán ez, a korabeli elképzelt európai egység felé haladni szándékozó, nagyvonalú politikai terv is meghúzódik mint egy valóban úttörő és filozófiai jelentőségű irodalmi alkotás része, amely az új ország építését a *Hierosolyma caelestis* elképzelésével is összekapcsolja. Éspedig úgy, ahogy ezt bemutatja mind a koronázási palást, mind a III. Ottóhoz vagy II. Henrikhez kapcsolt és közel egyidős, gyönyörűen illusztrált bambergi Apokalypsis-kézirat. A magyar államalapító szerint fiának ehhez is meg kellett volna hágnia a *virtutes* ama égbe emelő „jákobi lajtorját”, amely a korabeli biblikus és uralkodóetiikai művekben úgy mutatkozik meg, mint *axis mundi*, szent „világtengely”, amely ugyanakkor talán egészen ősi, pogány vallási hagyományokhoz is köthető, mint amilyen az „égig érő fa”. Ez a merész, de fennkölt istváni elképzelés a *casula* átnyújtása és a székesfehérvári Nagyboldogasszony bazilika felavatása után pár héttel ugyan semmivé foszlott, de a terv gondolati és irodalmi grandiozitásához ettől még aligha férhet kétség, amelyhez a példát Róma adta.

Nagy Konstantin az első római imperátor, aki *Sol Invictus*ból Krisztus kiválasztottjává lépett elő. Kr. u. 315-ben kiadott ticinumi *Salus rei publicae* érméjén egyszerre jelenik meg Victoria istennővel és Krisz-

tus jelvényeivel mint uralkodó; s még későbbi feliratain is, vagyis 330-tól *Victor ac triumphator* felirat szerepel. E kettősség ellenére élvezte azonban I. Szilveszter pápa hathatós támogatását az egyház részéről. E pápa példáját kívánta követni az első ezredforduló táján az a Gerbert d' Aurillac is, aki ezért vette fel a II. Szilveszter nevet, s közben messzemenően eszmei segítségével látta el a *Christus Pantocrator* szerepében fellépő III. Ottót. Ugyanakkor éppen ő volt az is, aki az Istvánnak küldendő koronát áldásával jóváhagyta, ilyen módon a Magyar Királyság első uralkodóját szintén *vicarius Dei* szerepkörhöz juttatva.

A paláston található kereszt

Bizánc szellemi hatásának jelenlétét a székesfehérvári fölszentelési miseruhán nemcsak kelméjének bizánci eredete bizonyítja, hanem más is. A közelmúltban K. Csízy Katalin mutatott rá egy előadásában a paláston található kereszt sajátos alakjának lehetséges gondolati jelentőségére, amely mintegy a *virtus* vezető szerepét hangsúlyozza, a *V* kezdőbetű nyomatékosításával. Ez igen plauzibilis, de magam még tovább mennék. A *V* mellett a kereszt még az *I* betűt is kiadja, ami még jobban a *virtus* eszméjét sugallja, amely mind az *Intelme*ekben, mind a paláston központi jelentőségű. Nem zárható ki azonban a sajátos keresztforma többes jelentése sem, ahogy ez a kora középkor keresztény művészetére mindenkor érvényes volt. Így a *V(I)* a *victoriat* is felidézheti, amelynek eszméje ugyanúgy áthatotta Nagy Konstantin ideológiáját, különösen Eusebius értelmezésében, akárcsak a székesfehérvári miseruha diadalmas krisztusi és mennyei jeruzsálemi ábrázolását. Bármelyik értelmezést fogadjuk is el, az egyértelmű, hogy a felkent uralkodó ugyanúgy Isten földi helynöke, akárcsak az ősi bibliai királyok, vagy a régi pannon tartományokat egykor közvetlenül uralma alatt tartó és többször meg is látogató Nagy Konstantin, a bizánci császárság és a Német-Római Szent Birodalom ura. Nyomukba lépve nyilván annak kell lennie a magyar trón betöltőjének is, aki ilyen módon akár bármelyikük helyére állhat, és szintén *vicarius Dei* vagy *Christi* lehet, miként a *Christus victor*, majd *Christus rex* alatt mintegy *nimbus*ban feltűnő Imre, aki ezen a helyen valósággal a *Christus imperator*t látszik helyettesíteni. A III. Henrik csapatai felett Imre segítségével győzelmet arató István 1031-ben mindenképpen olyan miseruhát ajándékozott a székesfehérvári székesegyháznak, ahol a várható következő uralkodó, azaz Imre feje fölött a villáskereszt gerincén ugyancsak ott volt *Christus victor* kiemelt alakja, lába alatt az eltaposott gonosszal.

Kutatásunk végkövetkeztetése tehát, hogy a keresztény magyar királyság megteremtője, István király mindenképpen megpróbált tudatosan örökébe lépni annak az elévülhetetlen emlékéül Nagy Konstantinnak, aki voltaképpen zseniális módon hozta létre a világtörténelem egy igazán nehéz pillanatában azt az első keresztény birodalmat, amely mind a mai napig Európa egyik legklasszikusabb viszonyítási pontja.